

FELSEFE DÜNYASI

SAYI : 21

ÜÇ AYDA BİR YAYIMLANIR

YAZ 1996

ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof.Dr. Necati ÖNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Necati ÖNER

Prof. Dr. Ahmet İNAM

Prof. Dr. Kenan GÜRSOY

Doç. Dr. Recep KILIÇ

Dr. Hüseyin TOPDEMİR

Dr. Erdal CENGİZ

Dr. Kubilay AYSEVER

KDV dahil

Fiyatı 120.000.- TL

19-22 Sayıların Abone

Bedeli 500.000.- TL'dir.

Abone olmak için ücretin

Vakıflar Bankası Kızılay

Şubesindeki 2007311 nolu hesaba

ya da M. Necati ÖNER 524715 Yenişehir-

Ankara Posta Çeki hesabına yatırılması

yeterlidir.

Mektuplaşma Adresi

P.K. 21

Yenişehir-ANKARA

Dizgi Baskı

Lazer Ofset Tesisleri Sanayi ve Tic. Ltd.Şti.

Kazım Karabekir Cd. 951-A B.Sanayi-ANKARA

Tel : 341 23 70-72 Fax : 342 28 98

İÇİNDEKİLER

Ahmet İNAM

Kırlarda Dans Eden Düşüncelere

Doğru..... 2

Ahmet Yüksel ÖZEMRE

Fiziksel Realitenin Matematigin

Filtresinin Ardından

İdraki..... 9

Necmettin TOZLU

S.Ahmet Arvasi Açısından

Varlık 13

Cafer Sadık YARAN

Bilim-Din İlişkisinde Temel

Felsefi Yaklaşımlar 21

Kubilay AYSEVENER

R.G. Collingwood: Tarih ve

Felsefe Arasında Bir Birlik

Arayışı 42

Ruhattin YAZOĞLU

Ölümsüzlük Düşüncesinin

Gazâlî'ye Kadarki Seyri 55

Muhsin YILMAZ

Analitik Felsefede Felsefenin

Ne Olduğu Üzerine Bir

Deneme 63

BİLİM - DİN İLİŞKİSİNDE TEMEL FELSEFİ YAKLAŞIMLAR: ÇATIŞMA VE AYRIŞMA

*Yrd. Doç. Dr. Cafer Sadık YARAN**

Bir bildiri sınırları içerisinde, tartışmasız kabul edilen ortak tanımları bulunmayan bilimin ve dinin, kendi doğru bulduğumuz tanımlarını vermenin ve bu tanımların analizi ve savunmasını yapmaya girişmenin, bizi asıl konumuzdan çok uzaklara götüreceği düşüncesiyle, bir tanıma gitmeden, çoğunluğun zihnindeki bilim ve din anlayışıyla şimdilik yetineceğiz. Bilim ve dinin kendi başlarına taşıdıkları önem ve güç konusu da, burada üzerinde yeterince durabileceğimiz, ne de durmamız gereken bir konudur. Ama bir cümleyle belirtmek gerekirse, "Bilim modern hayatın ilk olgusu, din ise anlamın perennial taşıyıcısıdır. (Rolston, 1987: vi)."

Dinin daha egemen olduğu pre-modern dönemlerde, dinin öneminden bahsetmeye herhalde pek gerek yoktu. Bilimin ve hatta bilimciliğin egemen olduğu ve her kesimden insanı etkilediği çağımızda da, bilimin önemine dair insanları ikna etmeye çalışmaya pek fazla gerek görülmemektedir. Fakat dinin, bilim çağı olarak da adlandırılan çağımız insanı için de, vazgeçilemez bir gereksinim ve önemli bir güç olduğunun hatırlatılmasında yarar olabilir. Bilgi ve bilim yanında, din, modern çağda da, önemli bir güç olmaya devam etmektedir (Bkz. Davies, 1988: 1-8). Özellikle etik monoteistik dinler, güçlerini çoğunlukla iyi duygu, düşünce ve inanç yönünde; iyi yaşam, davranış ve ilişkiler doğrultusunda; iyi kavrayış, açıklama ve anlamlandırma istikametinde; ve iyi bir manevi rehberlik, ahlâki olgunluk ve ilahi yakınlaşma yönünde kullanmaktadırlar ki her çağın insanı için bu türden bir güç büyük bir önem arz ediyor olmalıdır.

* *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi*

BİLİM-DİN İLİŞKİSİNDE TEMEL FELSEFİ YAKLAŞIMLAR

Bilim ve din arasındaki ilişki sorunu, düşünce tarihi boyunca, din felsefesi, teoloji, kelam, bilim tarihi, bilim felsefesi, epistemoloji gibi pek çok disiplinin içinde sahip olduğu tarihsel yer ve önemi, günümüzde de oldukça canlı bir şekilde koruyan, hararetli tartışmaların yapıldığı ve hemen hergün yeni eserlerin yayınlandığı son derece güncel ve çok boyutlu felsefi problemlerden biridir. Bu sorunun, standart temel konulardan biri olarak, başlıbaşına ele alınıp irdelendiği tek disiplin de din felsefesidir. Bununla birlikte, bu sorun, yalnızca bilim, felsefe ve din ile meşgul olanları değil, akla gelebilecek her kesimden insanı şu ya da bu şekilde ilgilendirmekte ve etkileyebilmektedir. Din ve bilim ilişkisine dair temel felsefi yaklaşımların bilinmesi ve bu bağlamda iyi bir pozisyonun benimsenmesi, ortaya çıkacak özel problemlerin çözümünde, belirgin bir kolaylık, komplike olmayan bir istikamet, ve şümulü bir bakış açısı sağlayacaktır.

Modern bilimle ilişkilerinin ve bu bağlamda ortaya çıkan sorunların ayrıntılarında veya içeriğinde büyük farklar bulunmasına ve bunlarında açık ve seçikçe belirtilmesinde büyük yarar olmasına rağmen, din-bilim ilişkisi üzerine düşünen entellektüellerin bu konudaki düşüncelerinin genel ve formel yapısı dikkate alındığında, çağdaş Batı Hristiyan düşüncesinde olsun, İslam düşüncesinde olsun, bilim ve dinin ilişkisi konusunda dört temel felsefi yaklaşımın olduğu gözlemlenmektedir. Bunları biz; 'çatışma', 'ayrışma', 'dinsel-leşme', (İslamileşme), ve 'uyuşma' olarak ayırabilir ve adlandırabiliriz (Krs. Peterson, 1991 : 197 vd.; Kutluer, 1992 : 21 vd.; Hoodbhoy, 1991 : 5.böl.; Aydın, 1988 : 94).

Kanıtlar geliştirme ve sorunlara çözümler önerme gayretlerinde felsefeciler, çoğu kez önemli bir düşünce akımını, diğerleri pahasına ve onları dışlayarak vurgulamak eğiliminde olurlar. Ama bu, bu tür felsefi yaklaşımların gücü olduğu kadar zayıflığıdır da (Stanesby, 1985 :190). Din bilim ilişkisi sorunu ele alınırken de genellikle böyle yapılmaktadır. Bize göre, sözkonusu dört temel yaklaşımdan biri doğru, haklı ve çözüm yolu, diğerleri yanlış, haksız, ve sorunların kaynağıdır şeklinde yapılan indirgemeci, dışlamacı, toptancı, veya siyah-beyazcı yaklaşımlar sorunu çözmeye yaramamakta; aksine, belki de onu daha depreştirmekte veya bizzat kaynağını oluşturabilmektedir. Bu durumda, sözkonusu temel yaklaşımlardan acaba

hangileri yanlış ve hangisi doğru diye değil; her biri nerede, ne oranda; ve niçin doğru, ve nerede, ne oranda, ve niçin yanlış diye, samimi, sağduyulu, sorgulamacı, ve sabırlı çalışmalar yapılmalıdır. Burada elbette bazıları ötekilerden daha doğru ve belki birisi en doğru bulunabilecektir. Ama yine de, herbiri, artıları ve eksileriyle, tek tek, açık yüreklilikle; ve yapıcı bir eleştirelilikle ele alınıp incelenmelidir ki bu bildiri de biz, bir anlamda böyle bir projenin taslağını oluşturmaya ve tartışmaya çalışacağız. Ancak burada bu dört yaklaşımdan, birbiriyle bağlantı içinde, ilk ikisini inceleyeceğiz.

ÇATIŞMA

Din ve bilim arasındaki ilişkiye dair temel felsefi yaklaşımlardan birincisine göre, bilim ile din arasında, tam bir çatışma; hatta bu düşüncedeki farklı kişilerin az çok farklı ifadeleriyle, bir savaş, kavga, çarpışma; bir çelişki, zıtlık, karşıtlık; bir bağdaşmazlık, ihtilaf, anlaşmazlık ya da en azından bir gerginlik vardır. Bunlar, aynı alanlarda egemenlik için, rekabet ve savaş içindedirler. Bu savaşta biri haklı ve doğru, öteki haksız ve yanlıştır; biri diğerine haksız ve gereksiz sorunlar çıkarmaktadır. Bu durumda, adeta, biri yenen ötekisi yenilen olmalı; ve ikincisi, mücadele sahasını ya tümüyle terketmeli ya da topyekün bir teslimiyetle kendisine lütfedilen oldukça sınırlı bir alanda oldukça sınırlı bir etkinlikle yetinmelidir.

Burada her şeyden önce, din ile bilim arasında bir çatışmanın olduğunu savunan veya benimseyenlerin iki farklı hatta zıt türe ayrılabilceğini belirtmek gerekir. Bunlardan birincisi, çatışmadan sözedildiğinde ilk ve asıl akla gelenlerdir. Deyim yerindeyse bunlar gerçek ve katı çatışma taraftarları ve savunucularıdır. Bu yüzden de asıl üzerinde durulması gereken bunların görüşleridir. Bunlar, çok özet bir ifadeyle, bilim taraftarı ve din karşıtı çatışmacılardır. Ancak, yine de, çatışmacı yaklaşımcı incelenirken, çatışmaya gönüllü olarak taraftar olmasalar da, yadsınmayacak bir olgu olarak bilim - veya kendi deyimleriyle sahte ya da yanlış bilim - ile din arasında bir çatışmanın var olduğunu kabul eden ve bunu açıkça ifade eden ikinci bir türden az da olsa bahsetmek gerekir. Bunlar da özetle çatışmacı yaklaşımın din taraftarı olarak nitelenebilecek mensupları şeklinde değerlendirilebilir.

Birinci tür, gerçek çatışmacılara göre, bilim ve din o kadar zıt kutuplarda yer alır ve o kadar birbirine aykırı görüşleri temsil ederler ki, aynı insan ve

BİLİM-DİN İLİŞKİSİNDE TEMEL FELSEFİ YAKLAŞIMLAR

insan kitlesi karşısında çatışmadan var olabilmeleri ve varlıklarını sürdürülebilmeleri imkansızdır. Zira, bunlara göre, bilim; usu, aydınlığı, özgür düşünceyi, deneysel araştırmaları ve gerçek değeri temsil ederken; din, aksine, kör inanç, karanlık, bağınazlık, bilgisizlik, duygusal değer ve hoşgörüsüzlük anlamına gelmektedir (Göktürk, 1990 : 7). Bu tür çatışmacı öğretilerin başında, pozitivism ile evrimci ve felsefi naturalizm gelir. Bu düşüncedekilerin, bilimle çalıştığını öne sürdükleri dini toptan reddettikleri ve insanlığın ilerlemesinin tek ümidi olarak bilime sarıldıkları görülür.

Doğrudan veya dolaylı olarak Batı kolonializminden etkilenmiş olan İslam ülkelerindeki pozitivist ve naturalist bir dünya görüşünü benimsemiş bazı aydınlar, çağdaşlaşma ve uygarlık yolunun aydınlatıcısı olarak addedilen bilim ile, Hristiyanlık gibi - aralarındaki farkları inceleme gereğini pek duymaksızın - İslam' ın da çatıştığını öne sürerek, çatışmacı ekolün bizdeki yansımalarını oluşturmuşlardır. Bu aydınlar "Teorik bilimin zihni yapımızda, teknolojinin pratik hayatımızda gerçekleştirdiği *de facto* değişimin yanısıra, bilime etik bir muhteva da yükleyerek, bilimin, açıkça dinin yerine konulmuş bir kılavuz olduğunu tekrarlamayı şiar edinmişlerdir" (Kutluer, 1992 : 22).

Din ile bilim arasında sözü edilen çatışmanın birbirinden farklı iki türü veya iki ayrı alanı olduğu görülmektedir. Bu çatışma iddialarının bir kısmı vahyedilmiş teoloji, öteki kısmı da doğal veya rasyonel teoloji alanına yöneltilmektedir. Diğer bir deyişle, bilim ile din arasındaki çatışma iddialarına dair örneklerin, bazen ilahi vahiy kaynaklı kabul edilen kutsal kitaplar ile bilim arasında; bazen de sonraki din bilimcilerinin sistematize ve rasyonelize ettikleri teoloji ve kelam öğretileri ve ilkeleri ile bilim arasında meydana geldiği öne sürülmektedir. Russell' a göre Hristiyanlık ile bilim arasındaki çatışmalar şu iki türde olmaktadır.

Bu çatışmaların Hristiyanlıkla ilgili olanları iki türdür. Kimi zaman çatışma Kutsal Kitap' ta değişmez gerçek diye ileri sürülen bir kesinlemeden çıkar, örneğin; tavşanlar geviş getirir. Böyle kesinlemelerin, bilimsel gözlemlere dayanılarak çürütülmesi bilimin gerçeklerini ancak uzun direnmelerden sonra benimseyebilen birçok Hristiyanda gördüğümüz gibi, Kutsal Kitap' ı Tanrı'nın

sözü sayan kimseler için büyük güçlükler doğurur. Ama söz konusu edilen kesinlemeler dinsel bir önem taşıyorlarsa, çürütülmeleri, ya da Kutsal Kitap'ın yalnızca dinle, törelerle ilgili konularda yetkili olduğu söylenerek tartışma dışı edilmeleri pek güç değildir. Bilimin önemli bir Hristiyanlık inancıyla, ya da tanrıbilimcilerin din bütünlüğü için gerekli saydıkları bir felsefe ilkesiyle çatışmaya düştüğü yerde daha büyük bir karşıtlık göze çarpar. (1990 :13)

Bu şekildeki bir ayırımın, ayrıntıdaki farklarla birlikte, İslam dini ve düşüncesine yönelik benzer iddialar için de geçerli olduğu görülebilmektedir. Bazı eleştirmenler, çatışmayı örneklendirme çabalarında Kur'an ayetlerini esas alırken (Bkz. Tanilli, 1991 : III. böl.)

Russel'in yukarıda belirttiği Hristiyanlık ile sınırlı kanaatine göre, ikinci türde yani rasyonel teoloji alanında "daha büyük bir karşıtlık göze çarpar". Dinden bahsederken hangi dini kastettiğini, Russell' da gördüğümüz gibi açıkça belirtmeyen Cemal Yıldırım' da aynı görüştedir. Ona göre de "Bilimin dinle bağdaşmazlığı yalnızca 'teoloji' diye bilinen üçüncü öge bakımındandır" (Yıldırım, 1989 : 7). Öne sürülen bu karşıtlık türlerinin gerçekliği varsayıldığında, hangisinin bütünsel ve dinsel açıdan - özellikle de Hristiyanlık ve İslam arasındaki farklar dikkate alındığında - daha büyük veya asli olduğu tartışılabilir; fakat buna girmeksizin sadece şurası belirtilebilir ki, felsefi düzlemde tartışılması daha uygun ve gerekli olan kısım, rasyonel teolojinin sistemleştirdiği inançsal öğretiler ile ilgili olan kısım.

Din ile bilimden birincisinin tarihi ve önemi, insan düşüncesinin tanıdığımız en ilk basamaklarından başlar; oysa ikincisi eski Yunan' da ve Müslümanlarda bir ölçüde ortaya çıktıktan sonra, onaltıncı yüzyılda birdenbire büyük bir gelişme hızı ve önem kazanarak, o zamandan bu yana içinde yaşamakta olduğumuz modern düşünce ve kurumları yoğuragelmiştir (Russell, 1990 : 11). Bilim ile dinin çatışmasının tarihine gelince, çatışmanın ısrarlı savunucularına göre bu, çok eskilere kadar geriye gider. Genel bir ifadeyle, bunlara göre, "Din ile bilim her dönemde açıktan ya da üstü örtülü çatışma içinde olan iki kültürel etkinliktir" (Yıldırım, 1989 : 7).

Ne var ki din ile bilimin çatışmasının "her dönemde" görüldüğü iddiası,

BİLİM-DİN İLİŞKİSİNDE TEMEL FELSEFİ YAKLAŞIMLAR

eğer yanlış değilse abartılıdır. Gerçek anlamda bir çatışmanın, onaltıncı yüzyıldan sonraki modern bilim döneminde ve Hristiyan Batı dünyasında ortaya çıktığını söylemek daha doğru görünmektedir. Zira çoğu bilim tarihçisi ve düşünürün belirttiğine göre, bilimin İslam medeniyeti içinde varlığını sürdürdüğü özellikle dikkati çeken üç dört yüzyıllık parlak dönemde, veya hatta genel olarak bütün İslam tarihi boyunca, İslam ile bilim arasında ciddi bir çatışma olayına pek rastlanmamaktadır. Bu bağlamda, İslam'ın Kutsal Kitabı ile Hristiyanlığınki arasındaki farklarla; İslam ulemasının sahip olduğu zihniyet ve Müslüman bilim adamlarıyla münasebeti ile, Kilise erbabının zihniyeti ve Batılı bilim adamlarıyla ilişkileri arasındaki farklar gözden uzak tutulmalıdır.

Nitekim, *Din ve Bilim Arasındaki Çatışma* adlı eserinde, oldukça çatışmacı bir tarih anlayışıyla, "Bilim tarihi, sadece yalıtılmış keşiflerin tarihi değildir; o, çarpışan iki kuvvetin çarpışmasının hikayesidir - bir yanda insan aklının ateşli gücü, öte yanda geleneksel inanç ve beşeri menfaatlerden kaynaklanan baskı" (1927 : X) şeklindeki sözleriyle bu konudaki temel yaklaşımını özetleyen Draper' e göre bile, Hristiyan Batı aleminde ondokuzuncu yüzyılın sonlarında, tarihin belki en büyük bilim din kavgasına neden olan bazı konular, İslam aleminde daha onuncu onbirinci yüzyıllarda tartışılmış ve hiç de bir çatışmaya veya kavgaya neden olmamıştır. Bu konudaki görüşlerini o, şöyle dile getirmektedir.

Biz şu sıralarda, evrenin yönetim biçimi ile ilgili, onun sürekli ilahi bir müdahale ile mi yoksa başlangıçta olan ve değişmeyen yasaların çalışması ile mi yönetildiği konusundaki bir tartışmanın ortasındayız. Müslümanların onuncu ve onbirinci yüzyılda varmış olduğu bu noktaya, Hristiyanlığın entellektüel hareketi daha şimdi ulaşmıştır; ve o zamanlarda Müslümanlarca tartışılan Evrim, Yaratılış ve Gelişme gibi doktrinler, şimdi kendilerini, gözden geçirilmek için yeniden sunuyorlar. (1927 : xvi)

Bu ifadelerden de anlaşıldığına göre, bilim-din çatışmasının tarihi, Batı'da ve modern bilimin ortaya çıkmasıyla başlar demek gerçeğe daha yakın görünmektedir. Bu çatışmanın en büyük ve en iyi bilinen örnekleri de, Kili-

se ve Kopernik arasında onaltıncı yüzyılda astronomi alanında ortaya çıkan ile, ondokuzuncu yüzyılda Darwin' in evrim kuramı ile ilgili biyoloji alanında ortaya çıkmış olanıdır. Bu çatışmalarda, yukarıda ikiye ayrılan çatışma türlerinin her ikisinden de boyutlar gözlemlenebilmektedir.

1616' da Roma Katolik Kilisesinin Kutsal Ofisi o yıllarda Kopernik' in öğrettiği Pythagorasçı dünyanın güneş etrafında döndüğü görüşünü, yanlış ve Kutsal Kitap' ın öğretilerine ters bir bilim olarak değerlendirdi; ve Kopernik' in eseri yasak kitaplar listesine alındı. Kilise Galileo' ya da hem yazılı hem de sözlü tartışmalarda Kopernikçi görüşü savunmaktan vazgeçmesini bildirdi. Fakat o heliosentrik görüşü savunmaya devam edince, 1633' te 69 yaşında Engizisyon mahkemesine çıkarılıp, yanlış öğretmekten suçlu bulundu; görüşlerinden vazgeçmeye zorlandı ve hayatının geriye kalan sekiz yılını ev hapsinde geçirmesi kararlaştırıldı. Heliosentrik teori yüzünden çıkan çatışma, uzun zamandan beri artık çatışma konusu olmaktan çıkmıştır. Fakat bu kez de, Darwin' in evrim kuramını ortaya koyduğu *Türlerin Menşei* adlı eserini 1859' da yayınlamasıyla yeni bir anlaşmazlık kaynağı ortaya çıkmıştır. Bu konudaki anlaşmazlık varlığını kısmen günümüzde de sürdürmektedir.

Böylece, din ile Hristiyanlık kastedildiğinde, bilim ile din arasında bir çatışmanın olduğu tarihsel olarak inkar edilemez bir gerçektir. Ancak burada, Hristiyanlık ve İslam' ın ayrı dinler oldukları ve farklı özellikler taşıdıkları gözden uzak tutulmamalı; ve Hristiyanlık ile Hristiyan Kilisesinin neden olduğu ve yaşadığı çatışmalar, aynı şartlar gözlenmedikçe ve kanıtlanmadıkça İslam' a yüklenmemelidir. Ayrıca, belki bir ölçüde skolastik dönemde geçirdiği olumsuz ilişkilere tepki olarak, modern Batılı bilim adamlarının, bilimin bilimselliğini aşan din karşıtı tepkisel veya ideolojik tavırları ve yorumlarının, bilimsel bir dünya görüşü oluşturabilse, hatta bilimle içiçe gibi görülebilse bile, gerçek veya teknik anlamda bilim olmadığı unutulmamalıdır. Bu gibi konular, Kilise ve bilim arasında yaşandığında kuşku olmayan bazı çatışmaların, özellikle temel nedenleri üzerinde ciddi olarak durmayı gerektirmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, bilim ile dinin çatıştığını iddia eden bazı bilimci görüşlere göre, "Çatışmanın kökeninde bağınazlığın özgür araştırmaya ola-

BİLİM-DİN İLİŞKİSİNDE TEMEL FELSEFİ YAKLAŞIMLAR

nak tanımak istememesini bulmaktayız... Din evreni açıklama işlevinde bağnaz ve tekdüzedir; özellikle herşeyi açıkladığı savında olan teoloji yeni arayış ve buluşlara kapalıdır. Teolojinin bilimle kavgası düşüncede tekelci egemenliğini yitirme korkusudur" (Yıldırım, 1989 : 7-8). Bu görüşe göre, hatta Kopernik devrimi diye bilinen gelişme veya Darwin' in evrim kuramı çevresinde çıkan bilim-din çatışması da sadece su yüzüne vuran çalkantılardır. "Kavganın nedeni daha derinlerde yatan metafizik anlayışlar arasındaki çelişkidedir. Din bir yanıla ideolojiktir; tüm ideolojiler gibi aradığı mutlak iktidar paylaşmaya razı olmadığı şey egemenliktir" (Yıldırım, 1989 : 9). Bu düşüncede olanlar için çatışmanın nedeni ve suçlusu bellidir ve tek taraftır : din veya teoloji. Burada, dinler arasında herhangi bir ayırım yapma gereği de duyulmamaktadır. Bu durumda her din ve özellikle onun teoloji boyutunun egemenlik iddiası, din-bilim çatışmasının tek nedeni ve sorumlusudur.

Ne var ki, iddia edildiği gibi, dinin veya teolojinin 'her şeyi açıklama' savı ve doğrular üzerindeki, 'tekelci egemenliği' nin varlığı ve sonuçta bir din-bilim çatışmasına neden olması, her dini kapsayacak evrensel bir geçerliliğe sahip midir? Bize kalırsa, çatışmanın nedenine ilişkin bu sav, skolastik Hristiyan teolojisi ve ona dayanan Kilise' nin tüm beşeri etkinlikler üzerinde hem teolojik hem de dünyevi açıdan hakim olduğu dönemler için büyük ölçüde doğrudur. Fakat yukarıda Hristiyan ve İslam gibi bir ayırma gidilmeksizin evrensel ölçülerde tasvir edilen ve suçlanan bu teoloji veya teoloji anlayışı ile aynı kefeye konulan İslami teolojinin, bu konularda değil eşitliği, pek bir benzerliği dahi yoktur.

Genel olarak teoloji teriminin veya Hristiyan teolojisinin İslam' daki en yakın karşılığı, Kelam ilmidir. Kelama baktığımızda ise yukarıda atfedilen ya da itham edilen şekilde, ne herşeyi açıklama savında bulunulduğu ne de doğruların tekelci egemenliğinin iddia edildiği görülür. Tam tersine İslami teoloji, daha doğrusu Kelam ilmi, hemen hemen daima her Kelam kitabının daha başında kendisini tanımlamakta; ve bu tanımda, özellikle de, egemenlik ve tekellilik gibi iddialarda bulunmadığını çok açık ve seçikce ortaya koyacak bir biçimde, kendisinin bilimden ve felsefeden farklarını, ve böylece onlar karşısındaki sınırını ortaya koymaktadır.

İslami teolojinin veya Kelam'ın, çoğu Kelam kitabının girişinde yer alan tanımı şöyledir : "İlm-kelam, Allah Teala hazretlerinin zât ve sıfatın dan, nübüvvet ve risalete âid mesailden ve mebd'e ve mead i'tibariyle mükevvenatın ahvalinden kanunu İslam üzerine bahseden bir ilimdir" (Bilmen : 5; krş. Hakkı 1981 : 1). Bu tanımda görüldüğü gibi, Kelam, yaratılmış varlıkların durumlarından bahseden bir ilim olarak kendisini tanımlıyor; fakat burada doğruları tekelinde bulundurduğunu iddia etmek bir yana; hemen, bu alanı kendisine başlıca konu edinen bilimle arasındaki sınırı belirliyor ve belirtiyor : 'mebd'e' ve mead itibariyle', yani başlangıç ve son açısından varlıkların durumlarıyla ilgilenir Kelam, başka açılardan değil. Yaratılmış varlıkların başka alanları ve açılarıyla ise, Kelam' a göre, "ulum-i müsbete" ilgilenir; ve "İlm-i kelam, 'mebd'e' ve mead' kaydıyla ulum-i müsbeteden... ayrılır" (Bilmen : 5). Geleneksel İslam ulemasının, ilimleri, konularına göre, akli ilimler ve nakli ilimler olarak ikiye ayırmış olmasında burada hatırlatılabilir.

Bu durumda din veya teolojinin realite ile ilgili tüm doğruları ve bunlarla ilgili açıklamalarda bulunma hakkın tekelinde bulundurma çabasının, bilim-din çatışmasına neden olduğu görüşü, tüm dinler için genelleştirilemeyecek, en azından İslami teoloji bilindiği ve dikkate alındığı sürece, İslam adına öne sürülemeyecek bir görüştür. Eğer din-bilim çatışmasının gerçek nedeni buysa, gördüğümüz gibi bu neden İslam teolojisinde bulunmamaktadır. Bu da, yukarıda bazı Müslüman olmayanların dilinden de belirttiğimiz, İslam düşüncesi tarihinde ciddi bir din-bilim çatışmasının görülmemesi gerçeğinin arkasındaki teolojik ve felsefi nedenleri, farkları ve üstünlüklerde göstermekte gibidir. Bu durumda, din-bilim ilişkisini, İslam dini sözkonusu olduğunda, gerçek anlamda bir çatışma ilişkisi olarak anlamak ve hele böyle bir iddiaya neden olan konunun sadece dinden veya teolojisinden kaynaklandığını öne sürmek ne doğru ne de mümkün görünmektedir.

Çatışmanın nedeni ile ilgili bu görüş, yukarıda ikiye ayırdığımız çatışmayı belirleyen taraflardan birinci grubun görüşlerini yansıtıyordu. Tüm sorumluluğu din ve teolojiye yükleyen bu bilimci ve pozitivist anlayışın getirdiği açıklamanın, özellikle İslam dini ve teolojisi sözkonusu olduğunda doğru bir açıklama olarak görülemeyeceğine yukarıda değindik. Çatışmayı

BİLİM-DİN İLİŞKİSİNDE TEMEL FELSEFİ YAKLAŞIMLAR

öncekiler gibi ateşli bir biçimde savunmasalar da zaman zaman görülen inkar edilemez bir vakıa olarak kabul edilen ikinci tür çatışmacılara göre ise, tam tersine, meydana getirilen çatışmaların nedeni, asla din veya uzantıları değil, bilimin yanlış yorumlanması ve çarpıtılmasıdır. Çatışmanın nedeni, yine tek bir taraftır; ama bu görüşe göre bu taraf, genel olarak bilim, özelde ise yanlış bilim, veya bilimci dünya görüşü bulaştırılmış ve böylece çarpıtılmış bilimdir.

Örneğin, Protestan literalistleri veya fundamentalistleri olarak bilinen bazı çağdaş Hristiyan grupları, kendi yaratılışçı görüşleri ile evrimcilerin görüşleri arasında açık bir çatışmanın olduğunu ısrarla belirtmekte ve bu iki farklı görüş arasında hiçbir uzlaşmanın da yapılamayacağını şiddetle savunmaktadır. Ne var ki, bunlara göre bu çatışmanın nedeni, hiç bir şekilde dini değil, evrim kuramının aslında bir "yanlış bilim" (false science) olmasıdır. Eğer bilim, yanlış değil doğru bilim olsaydı, bu "doğru bilim" (true science) ile din - burada, literal olarak yorumlanmış Hristiyan kutsal metinlerine dayalı yaratılış açıklaması - birbiriyle gayet güzel uyusurlardı (örn. bkz. Morris, 1974, Peterson, 1991 : 216' dan naklen).

Çatışmanın nedenini tek taraflı olarak din ve uzantılarında gören pozitivist yaklaşım gibi, bu nedeni yine tek taraflı olarak bilim ve uzantılarında gören fundamentalist yaklaşım da pek tatminkar görünmemektedir. Bize göre konuya daha yansız ve daha geniş bir perspektiften bakmak da mümkündür. Her şeyden önce, gerek bilim gerekse din, özlere ait olmayan bazı felsefi veya ideolojik girdileri bünyelerinde bulundurabilmekte; ve bu ilintisel unsurlar, sözde veya gerçekte bir çatışmaya neden olabilmektedir. Bundan başka, "Bilim ve dinin, objeleri, amaçları ve hatta belki metodları bile birbirine çok yakın bir biçimde belirlendiğinde, açık sonuç, çoğu kere bir çatışma dinamiğine ve bu çatışmayı çözme girişimlerine dönüşen bir rekabettir" (Peterson, 1991 : 199) denilebilir. Din ile bilim arasında sözde veya gerçekte bir çatışmanın olmasının nedenlerine ilişkin bu bakış açısının yukarıdakilerden farklı olan yanı, çatışmanın nedenini, bilim veya dinin tek birinden kaynaklanır şekilde değil; her ikisinin de, dış girdilere maruz kalabilmesi; ve her ikisinin de, objeleri, metodları ve amaçlarının iyi bilinmemesi, veya bu alanlardaki farkların bilerek veya bilmeyerek birbirine karıştı-

İması, ve bu hataların da hem bilim hem de din taraftarlarınca ve yorumcularınca ortak olarak işlenebildiği gerçeğini öne sürmesidir. Dini, bilimin özelliklerini ve işlevlerini de kapsayacak biçimde algılamakla; bilimi, dinin özelliklerini ve işlevlerini de karşılayacak biçimde anlamak; kısacası bunları birbirine karıştırmak, hatta birini diğerine irca edip öbürünü yegane ege-men epistemolojik güç kılmak, bu çatışmanın başta gelen nedenlerinden biridir. Bu tür özellikler ve hatalı tutumlarsa yalnızca din veya yalnızca bilim tarafından değil, her iki taraftan da kaynaklanabilmektedir.

Din ve bilim arasında yeterli ayrışmanın yapılmaması veya dikkate alınmamasının, aralarındaki çatışmanın önemli nedenlerinde biri olduğu sonucu; çatışmanın olmamasının veya çözümünün en büyük etkenlerinden birinin de, böyle bir ayrışmanın dikkatle irdelenmesi ve izlenmesi gerektiği sonucuna götürmektedir. Bu da bizi, ele almayı planladığımız, ikinci temel yaklaşıma, 'ayrışma' ya, getirir.

AYRIŞMA

Teist ekzistansiyalistlerde, Wittgeinstein'ci fideistlerde ve bazı çağdaş Protestan teologlarda gördüğümüz, din-bilim ilişkisine dair ikinci yaklaşıma göre, bilim ile din arasında tam bir farklılık, ayrılık, bölünme ve kompartımanlaşma vardır. Bilim ile din, alanları, yöntemleri ve amaçları itibarıyla birbirinden tamamen farklıdır. Aralarında bu kadar farklılık ve uzaklık olan bu iki etkinliğin de bir çatışmaya hatta bir rekabete bile girmesi söz konusu olamaz.

Din ile bilim ayrılığının ilk işaretleri, Skolastiğin son döneminde, Hristiyan inancı ile felsefenin birbirlerinden bütünlüküne ayrılmalarında görülür. Bunu takip eden dönemlerde, bir yandan modern bilim ile Hristiyan kilisesi arasında ortaya çıkan bazı çatışmalar, öbür yandan da modern felsefenin Descartes'çi düalist anlayışının yayılması ile birlikte, din ile bilimin birbirinden farklı yönleri gittikçe artan bir oranda belirlemeye ve vurgulanmaya başladı. Emile Boutroux'un ifadeleriyle :

Descartes, din ile ilimin birbirlerinden bağımsız oldukları

BİLİM-DİN İLİŞKİSİNDE TEMEL FELSEFİ YAKLAŞIMLAR

ilkesini ortaya koyar. İlimin kendine mahsus bir alanı vardır : Tabiat. Kendine ait konusu vardır : Tabiat kuvvetlerini kendine maletmek. Kendine mahsus âletleri vardır : Matematik ve tecrübe. Din ise ruhun dünya ötesi (diğer bir âlem) deki mukadderatı ile meşgul olur ve bir takım inanç esaslarına dayanır... İlim ile din ne birbirlerine güçlük çıkarırlar, ne de birbirlerine egemen olabilirler. Çünkü normal ve meşru bir şekilde inkişaf ederlerse, birbirlerine hiç rasgelmezler. (1988 : 19)

Modern felsefedeki bu ayrımcı anlayışın yanı sıra, onyedinci yüzyıldaki Kopernik Devrimi de, bilim ve din arasındaki büyük ayrılığın bilim alanındaki ilk büyük habercisi oldu. Galileo' nun zamanından bu yana da, doğa bilimi, bir bilgi kaynağı olarak kendi hayatını dinden bağımsız bir biçimde devam ettirmektedir. Galileo ve Newton gibi bilim adamları, ekseriyetle kilisenin inançları ve uygulamalarını kabul eden dindar insanlar olmalarına rağmen, doğa bilimi, bu dönemlerde, din ve teolojik soruşturmalardan ayrı ve bağımsız bir hale geldi (Stanesby, 1985 : 1). Günümüz Batı toplumunda ise artık, birbirinden bağımsız olan sadece din ile bilim değildir. Mehmet Aydın' in ifadeleriyle, orada, "Bugün neredeyse herşey, bir otonomluk iddiasındadır. Din, bilimin sorgulamasından rahatsız olmakta; sanat, başına buyrukluğunu ilan etmekte; ... ahlaka ise küçücük bir faaliyet sahası - adeta luffedilip - verilmektedir" (1992 : 261).

Çatışmacı yaklaşımı incelerken yaptığımız gibi, ayrışmacı yaklaşıma taraftar olan veya onu benimseyenleri de ikiye ayırmanın mümkün ve yararlı olduğunu düşünüyoruz. Bunlardan birincisi, din ve bilimin ayrılığını gerçek anlamda savunan, ve ayrışmayı, din ile bilim arasındaki ilişkiyi ifade eden en temel kavram veya yaklaşım olarak görenlerdir. Bunların başlıca iki ayırdedici özelliği, birinci olarak, din ve bilim arasındaki ayrılığı, bizzat kendi özünün gereği olarak (intrinsically) değerli bulmaları; ikinci olarak da, bu ayrılığı adeta sınırsız görmeleri, bu iki etkinliği birbirinden tümüyle bağlantısız olarak değerlendirmeleridir. Ayrışmacı olarak nitelenebilecek ya da en azından bu başlık altında incelenebilecek ikinci bir grup ise, ayrışmanın ateşli bir taraftarı olmaktan çok, onu, epistemolojik bir olgu olarak benimseyen ve çatışmasız bir tecrübe bütünlüğü için de gerekli görenlerdir. Bunların

ayırddedici özellikleri, önce, ayrışmaya özsel ve amaçsal (intrinsic) bir değer atfetmeyip, ona ilintisel, yardımcı ve aracı (instrumental) bir değer atfetmeleri; sonra da, ayrışmayı sınırsız, bütün alanlarda tümüyle bağlantısız olarak görmeyip; onu, belirli alanlarda ve belirli ölçüde var olan ve daima gözetilmesi gereken bir farklılık olarak değerlendirmeleridir.

Sınırlı veya sınırsız ayrımı şimdilik bir yana, bu ayrılığın gözetilmesi gereken başlıca alanları nelerdir? Bu soru bağlamında düşünüldüğünde denebilir ki "Bütün entellektüel disiplinler, belirli genel özelliklere göre ayırddedilebilirler: konuları, amaçları ve yöntemleri" (Peterson, 1991 : 198; krş. Taylan, 1979 : 279). Bilim ve din arasındaki farklılıkları ve ayrılığı isteyenler de genellikle bu üç temel kavram etrafında söylemlerini geliştirmektedirler.

Ayrışmayı, bilim ve din arasındaki en temel ilişki sayan ve ona özsel bir değer atfeden düşünürlere göre bilim ve din; hem konularında hem yöntemlerinde ve hem de amaçlarında belirgin bir şekilde ayrırırlar. Kompartmantalizasyon olarak da nitelenen bu yaklaşım, neo-ortodoksi, ekzistansiyalizm, neo-pozitivizm ve olağan dil felsefesi gibi yirminci yüzyılda önem kazanan bazı teolojik ve felsefi akımlarca savunulmaktadır. Bu pozisyonların kısa bir gözden geçirilmesi, onların, oldukça farklı yollardan hemen hemen aynı sonuca ulaştıklarını gösterir (eterson, 1991 : 200).

Bunlardan yirminci yüzyıl pozitivistliği, bilim ve teolojinin alanlarının ayrılmasında ısrar etmektedir. Kuramlarının deneysel ve toplumsal olarak test edilebilirliği özelliğinden dolayı, pozitivistler, bilimi, tek rasyonel ve nesnel bilgi edinme yolu olarak benimsediler. Teolojik iddialarına, aksine, bilimin metodlarına uymakta başarısız olduğu, ve böylece de asla herhangi bir meşru bilgi ortaya koyamadığını savundular. Pozitivistlere göre, yalnızca empirik konular, anlamlı bir dil için referans noktaları sağlar. Din dili ise ekseriyetle (Tanrı, ruh, ölümsüzlük gibi) empirik olmayan konulardan sözettği için, çoğu pozitivistte göre, bilişsel açıdan anlamsızdır. Bilim ve teolojiyi ayıran bir diğer çağdaş felsefi akım, olağan dil felsefesidir. İnsan dilinin tek meşru işlevini, empirik olguları rapor etmek olarak gören pozitivistlerin aksine, bu geleneğe bağlı filozoflar, dilin icra ettiği işlevlerin çeşitliliğini kabul eder ve buna büyük önem atfederler. Özellikle Wittgenstein' in sonraki eserlerinden

BİLİM-DİN İLİŞKİSİNDE TEMEL FELSEFİ YAKLAŞIMLAR

etkilenecek ve ilham alarak, olağan dil çözümleyicileri, bilim ve dinin iki ayrı, fakat her biri kendi kategorileri ve mantığına sahip, eşit ölçüde meşru 'dil oyunları' olduklarını söylemektedir. Bilimsel dilin amaçları, doğa olaylarını önceden görmek ve kontrol etmek iken; teoloji, dili, ibadet ve teselli gibi amaçlar için kullanır. Böylece, bunlara göre bilim ve teoloji, farklı konu, metod ve amaçlara sahip, aslında hiç bir karşılaşma ve çatışma imkanı olmayan, çok büyük ölçüde birbirinden farklı etkinlikler olarak değerlendirilmektedir (Peterson; 1991 : 201, 202).

Teistik ekzistansiyalizm ile neo-orthodoxy diye bilinen teolojik akım, din ile bilim arasında keskin bir tezatın (sharp contrast) olduğunu savunmakta birbirine çok benzerler. Kierkegaard'ın eserlerinden beri ekzistansiyalizm daima, dini bilginin derin bir biçimde kişisel ve öznel olduğunu vurgularken, bilimsel bilginin kişisellik-dışı ve nesnel olduğunu öne sürmüştür. Bilimin konusu maddi şeyler ve fonksiyonlarıdır; oysa dinin konusu, kişisel ve ahlaki gerçekliklerdir. Neo-orthodoxy'nin ünlü temsilcisi Protestan teolog Karl Barth, teoloji ve bilimin, temelden farklı konularla ilgilendiğini öne sürmüştür. Önceki, Tanrı'nın İsa'da kendini açığa vuruşu (self-revelation), sonraki ise doğal dünya ile ilgilenir. Aynı şekilde o, teoloji ve bilimin yöntemlerinin de tamamen farklı olduğunu savunur. Gizemli ve aşkın olan Tanrı, sadece bize kendi kendini açmasıyla bilinebilirken; tabiat alemi, insan aklının eksersizleriyle bilinebilmektedir. Dahası, dinin amacı, insanı Tanrı ile kişisel bir karşılaşmaya erdirmektir; oysa bilimsel bilgi, deneysel dünyadaki düzeni anlamaya çalışmaktadır. Böylece hem teist ekzistansiyalist filozoflar hem de neo-orthodoks teologlarca, "din ve bilim, asla birbiriyle ilişkisi olmayan mühürlü kompartımanlarda kalan sakinler olarak anlaşılmalıdır" (Peterson, 1991 : 201).

Yukarıdaki dört katı ayrışmacı felsefi ve teolojik yaklaşımdan birincisi, tek taraflı olarak katı bir bilim yanlısı ve din karşıtı iken; ikincisi, her iki etkinliğe de kendi alanlarında değer veren, bir anlamda yansız bir tutum izlemekte; üçüncü ve dördüncüsü ise daha çok din yanlısı bir ayrışma tavrı sergilemektedir. Nitekim, birincisine göre, bilimden apayrı olan din, tamamen anlamsız ve mantıksız bir beşeri ürün iken; son ikisi, hatta üçüne göre, bilimden ayrı tutulan din, kendi içinde son derece meşru ve değerli

görülmektedir. Buna rağmen bu son üç yaklaşıma göre de, bilim ve din arasında hemen hemen hiç bir bağlantı yoktur; ve dine inanacak olan, bunu, rasyonel ve bilimsel boyutları da olan birtakım delillere ve kanıtlara dayalı olarak değil, ya kişisel dini tecrübesine ya da salt imana dayalı olarak gerçekleştirecek ve sürdürecektir.

Ne var ki bilim ile din, farklı olgular olmakla birlikte, gerçekten bu kadar apayrı mıdırlar? Diğer bir deyişle onlar hakikaten birbirine çok uzak iki ada veya iki gezegen gibi bağlantısız mıdırlar? Bunun değerlendirilmesine geçmeden önce bilim ve din arasındaki farkların teoride iyice tespit edilmesi ve uygulamada sıkıca gözetilmesinin gerçekten çok önemli olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu iki etkinlik arasında bir karışıklık hatta bulanıklık, ne dine, ne bilime, ne de aralarındaki ilişkiye yarar getirir. Aksine bu iki etkinliğin farklarının gözetilmediği ortamlarda kaçınılmaz sonucun rekabet, anlaşmazlık ve çatışma olduğu hemen herkes tarafından söylenen bir gerçektir. (örn. bak. Taylan, 1979 : 311; Hoodbhoy, 1991: 137; Watkins, 1992 : 44) :

Din ve bilimin konuları, amaçları ve yöntemleri yeterince ayırılmadığı zaman, rekabet ve çatışmanın yolu açıktır... Disiplinsel veya entellektüel sınırlarda bir bulanıklık hakim olduğu zaman, bir tarafta bilimin işlerine burnunu sokan, hatta onun sonuçlarını bilimsel nedenlerden çok teolojik nedenlerle altüst etmek isteyen teologlar buluruz. Öte yandan da, modern bilimin sonuçlarını dini tümüyle itibardan düşürmek için kullanan bazı bilim adamları veya bilimden haberdar düşünürlerle rastlarız. Belli ki gerçekten ihtiyaç duyulan şey, dinin ve bilimin yapısına ilişkin daha iyi bir anlayıştır. (Peterson, 1991 : 200)

Din ve bilim arasındaki farklar ve ayrılıklar, çağdaş İslam düşüncesinde de üzerinde önemle durulan bir dini ve felsefi konudur. Örneğin, bu konuda ülkemizde yazılan nadir eserlerden biri olan İlim ve Din adlı eserinde, Necip Taylan'ın yaklaşımı, İslam ve bilimin çatışmadığı ve uyduğu tezini savunmakta, fakat burada belki en büyük payı, İslam düşüncesinde ilim ve din arasında teorikte yapılan ve uygulamada da gözetilen ayırımı atfetmektedir. Biz "burada bu iki ayrı (din-bilim) sahanın ve aklın çalışma

BİLİM-DİN İLİŞKİSİNDE TEMEL FELSEFİ YAKLAŞIMLAR

alanları ile sınırlarını tesbit bakımından bir dönüm noktası teşkil eden Kant'ın fikirlerinden hareket edeceğiz" (1979 : 296) dedikten sonra o, "Dini bilgi diğer değişik sahaları kendine konu edinen bilgi şekillerinin yanında metod, gaye ve mevzuu bakımından olduğu gibi, insanlık tarihi boyunca gösterdiği seyir ve tesir bakımından da diğer bilgi şekillerinden ayrı özellikler taşır" (1979 : 279) diyerek din ve bilim arasında gördüğü köklü ayrımı belirtmektedir. Ona göre böyle bir ayırım, hem din ile bilim arasında ihtilaf çıkmasını önler hem de İslam' a uygundur. "Çünkü, İslam' a göre - ilmin her şeklini teşvik etmesiyle birlikte - ilim ile din, zeka ile kalbin ayrı ayrı yerleri ve mahsulleri olarak kabul edilince ihtilaf söz konusu olmaz" (1979 : 306).

Ancak bize öyle geliyor ki İslam dünyasında savunulan ayrışma, yukarıda ikiye ayırıp ilk türünün Batı' daki örneklerini gördüğümüz, din ile bilimi birbirinden tümüyle bağlantısız ve kopuk gören sınırsız bir ayrışma anlayışından biraz farklıdır. Burada, din ile bilim arasında farklılıklar ve ayrılıklar görülmekte ve teslim edilmekte ise de, bu ikisi arasında yukarıda gördüğümüz gibi 'keskin bir tezat' (sharp contrast) veya 'asla birbiriyle irtibatı olmayan kompartımanlar' (compartments that can never interrelate) tarzında bir anlayış savunulmamaktadır. Burada başlangıçta ikiye ayırdığımız ayrışmanın ikinci türü görülmekte; yani ayrışma, bir felsefi veya teolojik akımın, asla vazgeçemeyeceği ideolojik veya dini bir ilkesi, yaklaşımı ya da doktrini şeklinde değil; din ile bilimin yapıları gereği doğal olarak aralarında bulunan belirli ve sınırlı farkların görülmesi ve gözetilmesi olarak anlaşılmaktadır. Nitekim Necip Taylan da farklılıkların önemini olabildiğince belirttiği kitabında, yine de bu ayrılığın tümüyle kesin bir ayrılık olarak anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre, "dinin metod ve gayeleriyle ilim ve felsefenin metod ve gayelerini bir saha içine sokmak doğru değildir... Bununla beraber bilgi ile iman arasında kesin bir ayrılık yoktur" (1979 : 98).

Bu durumda öyle denebilir ki bazı ayrışmacı yaklaşım yanlılarına göre, din ile bilim arasında asla unutulmaması gereken ayrılıklar vardır ve bir çatışmanın ortaya çıkmaması için bunlar asla gözden uzak tutulmamalıdır. Bununla birlikte din ile bilimin ilişkisini - ki burada aslında ilişkisizlik anlamına gelmektedir - belirleyen tek faktörün de bu belirgin ayrılıklar olmadığı ileri

sürülebilir. Zira din ile bilim arasında farklılıklar olduğu gibi benzerlikler, ayrılıklar olduğu gibi yakınlıklar da yok değildir. Herşeyden önce, bilimsel bilgi tamamen nesnel, dini bilgi ise tamamen öznedir şeklindeki görüşler tam bir gerçeği yansıtmamaktadır. Bilim felsefesi araştırmalarının sonuçları "bilimin temel ilkeleri ve uygulamalarının çok farklı açıklamalarını ortaya çıkarmaktadır ve öyle görünüyor ki birçok yönden pek çok kişinin kendilerine dayanarak bilimin iyi temellendirilmiş olduğunu savundukları felsefi faraziyeler ve ön-kabuller, dini inançlar ve uygulamaların dayandıkları kadar şüpheye ve tartışmaya açıktır" (Stanesby, 1985 : 3). Bunun yanında, "bilim ve din, zorunlu olarak, biri rasyonel öteki irrasyonel iki ayrı kültür veya weltanschauungen değil, birdirler. Bilim adamı ve din araştırmacısı, birbiriyle uyuşmaz ve zıt etkinliklerle uğraşmaktan uzaktır; ve ikisi de evreni ve insanın evrendeki yerini anlamaya uğraşmaktadırlar" (Stanesby, 1985 : 192), en azından bu uğraşta birbirine yakınlaşmaktadırlar.

Bilim ve dinin karşılıklı ilişkisine dair günümüzde savunulan çeşitli yanlış görüşlerin belki de en yaygını olarak nitelediği tecrit edilmiş, yalıtılmış ayrılık (insulated seperation) görüşüne, çağdaş Batı düşüncesinde en fazla karşı çıkanlardan biri, fizikçi ve teolog John Polkinghorne' dur. Öyle görünüyor ki ona göre böyle bir yaklaşım hem teolojik, hem tarihsel hem de psikolojik olarak yanlıştır. Teolojik olarak yanlıştır; zira "Gerçek Tanrı, özel, varoluşsal olarak anlamlı bir sembol değildir; o, varolan herşeyin Rabbidir - ruhun Tanrısı olduğu kadar bilimin de Tanrısıdır". Tarihsel olarak da yanlıştır; zira "Bu iki disiplin daima birbiriyle etkileşim içinde olmuştur." Son olarak psikolojik açıdan da yanlıştır; çünkü "Bilim ve teoloji, bizde (insanın zihinsel dünyasında) kaçınılmaz olarak karşılaştıklarından, zorunlu olarak birbirinin sınırını aşmaktadırlar" (Polkinghorne, 1990 : 87).

Görüldüğü gibi bazı çağdaş felsefe ve teoloji ekollerince savunulan katı ayrışmacı ilişki, İslam düşüncesinde bu şekilde savunulmadığı gibi, yine bazı Batılı araştırmacılar ve düşünürlerce de reddedilmektedir. Doğal farklılıklardan doğan ılımlı bir ayrışmanın, özellikle de din ve bilim arasında gereksiz rekabet ve çatışmaların çıkmasını önlemesi açısından son derece önemli olduğunu bir kez daha vurguladıktan sonra, denebilir ki, bilim ile din - bilhassa da başlıca ayırddedici özelliği "birlik" olan İslam dini - arasındaki

BİLİM-DİN İLİŞKİSİNDE TEMEL FELSEFİ YAKLAŞIMLAR

ilişkiyi belirleyen temel kavram ve yaklaşım, birbirinden yalıtılmış katı bir ayrışma ilişkisi değildir. Bilim ve din, farklı yapıda sùjelerin bütünüyle farklı türden etkinlik alanları olmaktan çok, aynı insanın belirli bir amaç doğrultusundaki etkinliklerinin birer oldukça farklı ama sınırsızca kopuk ve bağlantısız olmayan şubeleridir. Din ile bilim arasındaki ayırım ve dolayısıyla ayrışmacı yaklaşım önemlidir; ama bu ayrışma ilişkisi katı ve bağlantısız değil, ılımlı ve doğal farklılıkların gerektirdiği ölçüde anlaşılmalıdır; zira din ile bilim arasındaki "Bu ayırım asla mutlak değildir" (Aydın, 1992 : 261).

SONUÇ

Buraya kadar söylediklerimizden bazılarını ana başlıklar halinde özetleyerek bir sonuç belirtmek yararlı olacaksa, şunları söylememiz mümkündür. Din-bilim çatışmasının tarihi, bazen iddia edildiği kadar eski değildir. İslam düşüncesi tarihinde ciddi bir bilim-din çatışması olmamıştır. Çatışma, daha ziyade modern bilimle birlikte Hristiyan Batı dünyasında ortaya çıkmıştır. Bazı pozitivist görüşlere göre, çatışmanın tek sorumlusu, din ve özellikle onun teoloji boyutunun epistemolojik ege-menlik iddiasıdır. Bize göre bu iddia Skolastik Hristiyan teolojisi için doğru olabilirse de, böyle bir tavrı olmadığını gördüğümüz İslami teoloji veya Kelam için doğru değildir. Diğer bir deyişle, İslam dini ve teolojisi, çatışmanın bu temel epistemolojik nedenini taşımamaktadır. Bazı Hristiyan fundamentalist görüşlere göre ise, çatışmanın nedeni, din değil 'yanlış bilim'dir. Bu durumda, genel bir ifadeyle söylemek gerekirse, din-bilim çatışmasının tek nedeni ve sorumlusu, pozitivistlere göre din, fundamentalistlere göre ise bilimdir. Bize göre bu indirgemeci yaklaşımların hiçbirisi, tam anlamıyla doğru veya tatminkar değildir. Çatışmaya neden olan özellikler, sadece birinin alanında değil her iki etkinlik çerçevesinde birden bulunabilmektedir. Özellikle de, bu olguların; bir yandan, öze-lrine ait olmayan dış girdilere maruz kalabilmeleri; öte yandan da, alanları, yöntemleri ve amaçlarının, onları temsil eden ve yorumlayanlarca, bilerek veya bilmeyerek birbirine karıştırılıyor oluşu, en önemli gerçek veya potansiyel çatışma nedenleri arasında gelmektedir. Bu

ise din ve bilim arasındaki farklılıkları ve böylece de ikinci olarak ele aldığımız ayrışmacı yaklaşımı gündeme getirmiştir.

Din ve bilim arasındaki ayrışma ilişkisini ve dolayısıyla ayrışma taraftarlarını ikiye ayırmak mümkündür. Katı bir biçimde ayrışma, Skolastik felsefenin son dönemlerinde ilk işaretlerini vermiş; Hristiyan kilisesi ve Yeniçağ bilimi arasında doğan çatışmaların etkisiyle de oldukça hızlanarak bugüne kadar gelmiştir. Yirminci yüzyılın bazı felsefe ve teoloji akıllarınca savunulduğu şekliyle, din ve bilimin, konuları, yöntemleri ve amaçları arasında kesin bir ayrılık ve zıtlık vardır; ve bunlar arasında hiçbir bağlantı yoktur. Bize göre, ayrışmacı yaklaşımın haklı olarak üzerinde durduğu gibi, din ve bilim arasındaki doğal farklılıkların görülmesi ve gözetilmesi, bu iki etkinliğin herbiri için de, aralarında olumlu bir ilişkinin olabilmesi ve korunulması için de kaçınılmazdır. Ancak yine de bu ayırım, incelediğimiz Batılı düşünce akımlarında görüldüğü gibi katı, sınırsız, bağlantısız ve mutlak olarak değil; bazı Batılı düşünürlerle birlikte daha çok İslam düşüncesinde gördüğümüz şekilde, bilim ve dinin kaynağında, alanında, yönteminde ve amacında var olan doğal farklılıkların gözetilmesi ve birbirine karıştırılmaması şeklinde anlaşılmalı; sonuçta ister istemez insanda birleşn ve insan için olan bu iki etkinliğin birbirinden tümüyle kopuk ve bağlantısız olduğu veya olması gerektiği düşünülmemelidir.

Sonuç olarak denebilir ki, çatışmacı yaklaşımda da ayrışmacı yaklaşımda da bir takım gerçekler dile getirilmektedir. Ancak bunların çoğunlukla katı, dogmatik ve abartılı yorumlarının, içerdiği gerçeklerden çok yanlışları barındırabildiği de bir gerçektir. Son söz olarak da; din ile bilim arasında, mitolojik ve ideolojik girdilerle çarpıtılmadıkları ve çatıştırılmadıkları sürece, ve aralarındaki doğal farklılıklar da karıştırılmayıp gözetildiği müddetçe, büyük bir 'çatışma' da, mutlak ilişkisizliğe varan bir 'ayrışma' da olmamıştır ve olmasına da gerek olmayacaktır denilebilir.

KAYNAKÇA

Aydın, Mehmet S.

1992 : *Din Felsefesi* (Ankara : Selçuk Yayınları).

BİLİM-DİN İLİŞKİSİNDE TEMEL FELSEFİ YAKLAŞIMLAR

- 1988 : "*Kur'an ve İlmî Zihniyet*," *İslam Üzerine Düşünceler* (Ankara: T.D.V. Yayınları) içinde.
- Bilmen, Ömer Nasuhi
(tarihsiz) : *Muvazzah İlmî Kelâm* (İstanbul : Bilmen Yayınevi)
- Boutrox, Emile
1988 : *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, çev. Hasan Kâtipoğlu (İstanbul : M.E.G.S.B. Yayınları)
- Davies, Paul
1988 : *God and the New Physics* (London : Penguin Books)
- Draper, John William
1927 : *History of the Conflict Between Religion and Science* (London : Watts & Co.)
- Göktürk, Akşit
1990 : "Birinci Basıma Önsöz," *Din ile Bilim*, Bertrand Russell, çev. A. Göktürk (Ankara: Say Yayınları) içinde.
- Hakkı, İzmirli İsmail
1981 : *Yeni İlm-i Kelâm* (Ankara : Umran Yayınları)
- Hoodbhoy, Pervez
1991 : *Islam and Science : Religious Orthodoxy and The Battle for Rationality* (London and New Jersey : Zed Books).
- Kutluer, İlhan
1992 : "İslam ve Bilim Tartışmalarında Temel Yaklaşımlar," *Bilgi, Bilim ve İslam II* (İstanbul : İlmî Neşriyat) içinde.
Morris, Henri (ed.)
1974 : *Scientific Creationism* (San Diego, CA : Creation Life Publishers).
- Peterson, Michael, William Hasker, Bruce Reichenbach, David Basinger
1991 : *Reason and Religious Belief : An Introduction to the Philosophy of Religion* (New York, Oxford : Oxford U. P.).
Polkinghorne, J. C.
1990 : "A Revived Naturel Theology," *Science and Religion : One World - Changing Perspectives on Reality*, ed. J. Fennema, I. Paul (Dordrecht, The Netherlands : Kluwer Academic

Cafer Sadık YARAN

Publishers). Rolston, III, Holmes

1987 : *Science and Religion : A Critical Survey* (Philedelphia : Temple U. P.)

Russell, Bertrand

1990 : *Din ile Bilim*, çev. A. Göktürk (İstanbul : Say Yayınları).
Stanesby, Derek

1985 : *Science, Reason and Religion* (London : Croom Helm).

Tanilli, Server

1991 : *İslam Çağımıza Yanıt Verebilir mi?* (İstanbul : Çağrı Yayınları).

Watkins, John

1992 : "Olağan Bilim'e Hayır", *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*, eds. I. Lacatos ve A. Musgrave, çev. H. Arslan (İstanbul : Paradigma).

Yıldırım, Cemal

1989 : *100 Soruda Evrim Kuramı ve Bağnazlık* (İstanbul : Gerçek Yayınevi).